

Associació per a la
Recuperació de la
Memòria Històrica
de Mallorca

www.memoriadelesilles.org

Temps de la Memòria

Número 5 / Març 2008

Sumari

-Editorial:

- El "Credo per la pau"
p.2

-Tribuna oberta:

- Memòria esborrada p.4

-Mis antepasados y otros recuerdos p.12

- Resum de la II
Assemblea Anual
ordinària de l'ARMHM
p.3

- Recordant a... Gabriel
Torrens Llompart p.4

- Fernando Leal i Jaume
Canals p.5

- Palma a 30 de març de
2007 p.8

-L'amagatall

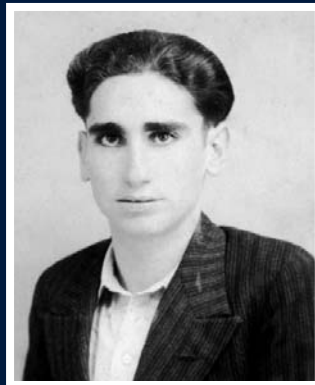
Novel·la homenatge als
republicans perseguits pel
feixisme (la literatura
catalana contemporània i la
recuperació de la memòria
històrica) p.9

- L'angoixa d'una mare
p.12

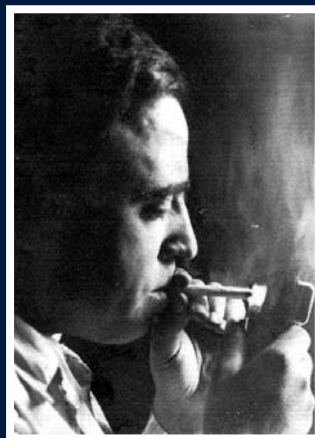
Gabriel Torrens
Llompart

Jaume Canals
Payeres

Fernando Leal

Libertario Gelabert

PERSONATGES

Editorial

El “Credo per la pau” de Martin Luther King

(Extracte lliurement traduït del discurs pronunciat per Luter King l'any 1964 quan se li atorgà el premi Nobel de la Pau)

Avui, submergit a la nit del món i amb l'esperança de la Bona Nova, reafirm amb tot el coratge, la meua fe en el futur de la humanitat.

Em neg a creure que la persona humana, no sia més que una busca de palla duita per la corrent de la vida, sense tenir la possibilitat d'influir, de una o altra manera, en el curs dels esdeveniments.

Em neg a compartir el parer dels que pretenen que l'home és totalment captiu de la nit

sense estels, del racisme i de la guerra i que l'albada radiant de la pau i de la fraternitat, no pugui mai arribar a ser una realitat palpable.

Em neg a fer meua la cínica predicció de que els pobles seran trepitjats un rere l'altre pel militarisme, cap a l'infern de la destrucció termonuclear.

Crec que la veritat i no l'error, diran de fet la darrera paraula sobre l'home, que la vida, vençuda per un moment, segueix essent més forta que la mort.

Crec fermament que encara enmig dels abusos que exploren i de les canonades que retronen, resta l'esperança d'un demà radiant.

Gosaré creure que un dia tots eh habitants de la Terra podran fer tres menjars al dia per la vida del cos, participar de l'educació i la cultura per a la salut de l'esperit, gaudir d'igualtat i llibertat per a la vida del cos.

Crec igualment que un dia tota la Humanitat reconeixerà en Déu la font del seu amor. Crec que aquest amor salvador i pacífic serà l'única llei.

“El llop i el xai podran reposar junts, cada ser humà podrà seure baix la seva figuera o al costat de les vinyes, i ningú no tindrà ja motiu per a tenir por”. ■

Crèdits:

Han col·laborat a aquest número:

Amparo, Antònia Mercadal, Cristina Rihuete, Joan Espiritusanto, Josep Suárez, Leni Jordà, Libertario Gelabert, Marçal Isern, Maria Antònia Oliver, Miquel López Crespi, Pere March, Virginia Roig.

Disseny i maquetació:

Blas Guevara

Coordinació: Joan Vallespir

Temps de la Memòria és el butlletí trimestral de l'**ARMHM**.

La publicació no es fa responsable de les opinions dels seus col·laboradors.

Per posar-se en contacte amb nosaltres:

tempsdelamemoria@gmail.com

El coordinador s'acomiada

Vaig començar a coordinar aquesta revisteta per treure el primer número a l'octubre del 2006, i he fet aquesta tasca fins aquesta cinquena publicació. Ja en el segon número varem comptar amb l'excel·lent feina de Blas Guevara, el nostre company que dóna forma i color a aquestes pàgines. Tot aquest temps ha estat molt gratificant per mi. He pogut conèixer de primera mà a un grup de persones extraordinàries i viure amb elles moments molt emotius. Em vaig marcar l'objectiu bàsic de que els socis tinguessin un mitjà de comunicació entre ells, per compartir anhels i metes assolides. Crec que la revista serveix a aquest objectiu bàsic, i el fet de que em retiri no té més importància. Temps de la Memòria seguirà en tant que Memòria de Mallorca la consideri una eina útil.

Salut a tots i fins a un altre moment.

Joan Vallespir

Resum de la II Assemblea Anual Ordinària de Memòria de Mallorca.

Per Maria Antònia Oliver

Dissabte dia 23 de Febrer es va celebrar a la Sala de Cultura Flassaders de Palma la segona assemblea anual de socis.

L'acte va començar a les 11 del matí amb la lectura de l'ordre del dia per la presidenta, es van presentar els informes anuals de la secretaria, tresorer i presidenta; els quals van ser votats i aprovats pels socis, així com també l'acte de l'Assemblea anterior.

Seguidament els membres de la Junta Directiva van exposar cada un d'ells diferents informes sobre allò en que l'associació està treballant o ha treballat durant l'exercici 2007-2008:

- Simbologia Franquista, per Marçal Iserm.
- Estat de la denúncia presentada a l'Audiència Nacional per desaparicions forçades i convenis d'anàlisi d'ADN amb La Universitat de les Illes Balears i d'assistència psicològica a les víctimes amb el Col·legi Oficial de Psicòlegs de les Illes, per Margalida Capellà.
- Informe sobre la identificació de restes humanes per l'arqueòloga de l'associació Cristina Rihuete.
- Informe sobre el documental que s'està realitzant sobre la guerra civil poble a poble a Mallorca, en el qual participa l'as-

sociació, per Peter de Echave.

- Treball de recerca de persones desaparegudes, treball d'investigació al cementiri de Ciutat i estat del Memorial de la Fossa de Palma, per Maria Antònia Oliver.

A les 12h. Es va fer un breu descans per continuar a les 12'15 amb els informes següents:

- Fossa i cementiri de Calvià i investigacions a les presons per Manel Suárez.
- Fossa i cementiri de Porreres, i contacte amb l'Ajuntament de Porreres per Tomeu Garí.

Tots aquets informes varen ser presentats amb un temps màxim per cada un de 10 minuts, foren breus i concres i il·lustrats amb diapositives i material audiovisual sobre el treball exposat.

‘l'assistència va ser nombrosa, es van omplir totes les butaques de la sala gran de conferències’

Es van presentar els dibuixos que Biel Noguera ha fet sobre la presó de Can Mir, basats en testimonis i les poques fotografies i dibuixos que queden sobre aquest centre de repressió desaparegut.

Seguidament els socis pogueren intervenir i fer preguntes i suggeriments.

Després es varem presentar els nous càrrecs de la

Junta per els pròxims dos anys i van ser elegits per unanimitat pels socis.

Junta Directiva de L'ARMHM per els exercicis 2008-2010:

Presidenta:

- Maria Antònia Oliver

Vicepresident:

- Manel Suárez

Secretari:

- Tomeu Garí

Tresorera:

- Leni Jordà

Vocals:

- Biel Noguera
- Dolors Cabello
- Josep Suárez
- Marçal Isern
- Margalida Capellà
- Peter de Echave

Finalment els socis que volguérem pogueren efectuar el pagament de les seves quotes i els simpatitzants fer-se socis. Es va disposar de temps per poder comprar les noves camisetes de l'associació i intercanviar propostes amb cada un dels membres.

Es va comptar amb el treball de voluntaris per atendre als socis i per l'organització.

L'acte es va tancar a les 14'30h.

L'assistència va ser nombrosa, es van omplir totes les butaques de la sala gran de conferències que és on es celebrà l'Assemblea. L'acte acaba amb un dinar al mateix centre fins les 16'30h. ■

Recordant a... Gabriel Torrens Llompart.

Per Antònia Mercadal

Sempre quedava embadalida, quan mon pare ho explicava. Jo era una nina i a ca nostra sempre hi venien molts amics dels meus pares, sobre tot amics i companys republicans que havien patit, i patien la repressió franquista. Eren els anys 50. D'ells, un dels millors amics del meu pare era Gabriel Torrens Llompart, era també d'Inca, tenia mes o manco la mateixa edat que el meu pare i es coneixien de jovenets. Pertanyia a una família acomodada, era nebot del Bisbe Llompart. Era un home alt i prim i amb un gran bigoti de guàrdia civil...que es exactament el que era. La seva formació era militar, era tinent coronel de la guàrdia civil (però "d'acadèmia", recalrava el meu pare). Ell i la seva esposa, Maria Ruiz, (familiarment anomenada "na Maruja"), eren uns grans conversadors. Principalment ella, dotada d'una gran intel·ligència natural, passaves gust d'escoltar-la. Pertanyia al Partit Comunista, ambdós hi pertanyien. Però el que a mi més m'agradava era que després quan cadascú es retirava a casa seva, i malgrat jo estigues esgotada de jugar tot el dia amb el major dels seus dos fills(Miguel i Rafael), encara el meu pare em contava la història. Com a tinent coronel de la guàrdia civil, l'any 34 fou enviat a Astúries

a sufocar la revolució dels miners, però Biel, que tenia un gran cor i era un homo de decisions ràpides, quan s'adonà en quines condicions de fam i misèria es trobava aquella gent, no s'ho va pensar dues vegades i es va passar a lluitar amb els miners. Ell era conscient de les conseqüències i sabia el que li podria passar. Sabia que no va esser una acció militar ortodoxa (tenia una condemna a mort), però sempre he pensat que fou una acció molt humana i d'una gran justícia social, defensar als més dèbils. ■

Tribuna oberta:

Memòria esborrada

Per Virgínia Roig

Tota memòria esborrada,
tota la vida perduda,
tota la pena passada,
només quedarà la dubta.
Valgué la pena la vida?
Valgué la pena la lluita?
Valgué la pena matar?
Només quedarà la dubta.
Ja no queda la memòria,
perquè tots han acabat.
La vida que no perdona,
la vida els ha matat.
La lluita va ser perduda,
la història els ha esborrat. ■

Espai de participació per a tots els socis
[tempsdelamemoria@gmail.com]

FERNANDO LEAL I JAUME CANALS.

Per Pere March

A través de l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca (ARMHM), familiars del mestre campaneter Jaume Canals Payeras establiren contacte amb Maria Fernanda Zulueta Leal, néta de l'inspector de Primera Ensenyança Fernando Leal Crespo. Aquests dos ensenyants foren assassinats pels feixistes la nit del 26 al 27 d'agost de 1936.

En Jaume Canals Payeras *de Gabellí*, era un jove mestre natural de Campanet, nat a Gabellí Petit dia 26 de març del 1912. Fill de Bartomeu *de Gabellí Petit* i d'Aina *de sa Teulera*. Fadri. Cursà Magisteri a l'Escola Normal de Palma, acabant la carrera l'any 1933, als 21 anys. Exercí de mestre interí a Vilafranca i altres pobles de l'illa i finalment al Col·legi de Sant Francesc d'Inca. Tenia 24 anys quan el van matar.

La família de Jaume Canals Payeras, amos de Gabellí Petit. En Jaume Canals és el que està més a la dreta.

En Fernando Leal Crespo, era natural de Madrid, tenia 40 anys quan l'assassinaren, estava casat amb na Catalina Palmer i tenien quatre fills, dos nins i dues nines. Era inspector de primera ensenyança i sembla que havia hagut de tancar bastants col·legis religiosos que impartien ensenyança sense tenir el permís oportú. Col·laborà en l'organització del Museu Pedagògic de les Illes Balears amb Joan Capó. En Fernando Leal estava afiliat a Esquerra Republicana Balear i hi dirigia el secretariat d'ensenyament.

A una Conversa amb Guillem Roca publicada a la Revista Campanet, hi podem llegir aquesta referència: *"Una vegada en Montserrat Parets i en Leal feien un míting des des balcó des local des socialistes a sa Plaça. I ses dretes feien flamada contra ells. Ets homos cridaven i ses dones encara cridaven més que ets homos. Només movien lios!"*.

També es conegut que el 10 de març de 1929, l'inspector en cap Fernando Leal assistí a l'acte de col·locació de la primera pedra d'una escola que s'havia de fer a Campanet, a Son Bordoí, juntament amb el governador civil Pedro Losas, Joan Capó, el batle de Campanet Jaume Coves i el rector Guillem Miralles, entre d'altres personalitats i gent el poble.

Com a Inspector de Primera Ensenyança clausurà el cicle de conferències sobre agricultura, economia i educació que es va fer a l'Escola Graduada de Santa Margalida, pronunciant el febrer de 1931 *"un notable discurs ...que fou un himne a l'escola i al nin logrant entusiasmar a la concurrència numerosíssima que aplaudí llargament"* (La Veu de Mallorca, 1931).

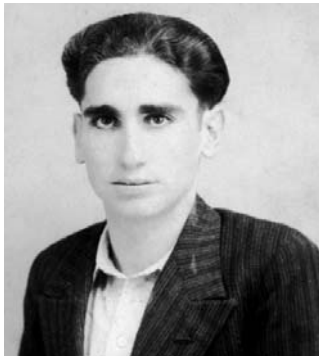

Fernando Leal en el dia de la col·locació de la 1a pedra de l'escola de Son Bordoí

Segons Llorenç Capellà al Diccionari Vermell: *“Fernando Leal era un home actiu i aureolat d’un prestigi d’intel·lectual progressista, va col·laborar activament en l’organització del Secretariat d’Ensenyament d’Esquerra Republicana Balear. La dreta organitzà a la ruralia una enorme campanya de desprestigi contra ell, car havia prohibit impartir ensenyança a molts de col·legis dirigits per monges que no havien realitzat estudis de magisteri.”*

Per quin motiu s’ajuntaren fatalment els destins d’aquestes dues persones? Idò sembla que quan Jaume Canals estudiava els primers cursos de magisteri, devia tenir devers 19 anys, la seva família sofrí un gran sotrac: el seu pare, que estava d’amo a la possessió de Gabellí Petit, morí tràgicament i això suposà un gran xoc emocional i un daltabaix per a l’economia familiar. Segons Margalida Mascaró, neboda de Jaume Canals, *“Sa padrina (mare de Jaume Canals) va haver de vendre quasi totes ses seves finques: sa casa de cas Saig, dues cases a son Pocos, un bocí a s’Alqueria... ho va vendre casi tot i sen va anar a llogar per cuinera a cas metge Porto de sa Pobla i també sembla que a Sant Francesc d’Inca”*. Amb la desfeta econòmica i la tragèdia familiar, la mare de Jaume Canals no podia fer front a les despeses de la seva carrera de magisteri, però en Fernando Leal va dir que ell li pagaria la carrera i que ja li tornaria després en fer feina. Aquest fet ens indica que entre els dos homes, tot i la diferència d’edat, hi havia una gran amistat .

Jaume Canals Payeres de Gabellí

Pedro Urbina, mestre d’escola casat amb la campanetera Antònia Tortella mestra Sabonera, va explicar a un familiar de Jaume Canals que ell volia anar a ajudar a l’inspector Fernando Leal després del cop d’estat del 18 de juliol del 36, però Jaume Canals li va dir que ja

hi aniria ell perquè ell era fadrí i en canvi Urbina estava casat i tenia la seva dona embarassada del seu primer fill.

Segons el testimoni que recollí en Damià Ferrà-Ponç als Quaderns de Campanet dedicat a la guerra civil a Campanet, l’estiu del 1936 Jaume Canals passava les vacances a s’Arenal, on –amb el seu amic l’inspector de primera ensenyança Fernando Leal Crespo- tengué algunes topades amb falangistes arenalers. Atemorits per la sublevació militar, s’amagaren ambdós i foren portats en cotxe a Pina, on s’ocultaren dins un bosquet. Atès el perill d’ésser descoberts, el seu germà Joan Canals, xofer, els dugué en cotxe de

Pina fins a la possessió de Coma Freda (Escorca), on el seu oncle Bruno Canals i Mulet era l’amo.

Segons fonts familiars, l’aleshores jove campaneter Llorenç Mena tenia també un tio de Caimari amagat per Coma Freda i l’hi duia menjar. Nomia Gabriel Seguí Solivellas i era el sogre de na Bel Bisquerra de so n’Estrany. En Llorenç tengué contacte amb Jaume Canals, segurament li donava noves de la seva família. En agraïment en Jaume li volgué donar un anell i un rellotge que duia, encara que en Llorenç no els volgué. A Gabriel Seguí el trobaren més o menys al mateix temps que en Jaume i en Fernando i també el varen matar cruelment: el rossegaren, juntament amb un cosí seu, de Lluc fins a Caimari fermat al para-xocs d’un camió.

Fernando Leal amb dos fills i la seva filla petita Maria Fernanda

Jaume Canals i Fernando Leal foren detenguts al cap de poc temps per un grup de falangistes de s’Arenal. Portats de Coma Freda a la Casa del Poble de Palma, pel camí foren durament maltractats. Durant alguns dies varen ser torturats bàrbarament i sense pietat i finalment foren trets de la Casa del Poble per un grup de falangistes i assassinats ambdós a tirs el vespre del vint-i-sis d’agost del trenta-sis. En Leal fou trobat mort l’endemà dins l’olivar de s’Heretat (Bunyola). El cos sense vida de Jaume Canals el trobaren al Ponterró, situat a la barriada de S’Indioteria de la Ciutat de Mallorca. El mateix dia també mataren a s’Heretat en Gabriel Mateu Palmer, de cinquanta-cinc anys. Casat. Es desconeix si tenia cap relació amb en Jaume i en Fernando.

Na Francisca Mascaró Canals, neboda de Jaume Canals, recorda que la padrina li deia que sa mare i el seu tio Joan, germans d’en Jaume Canals, varen anar al cementeri de Palma a certificar la mort den Jaume. Tirada a un munt de roba que els falangistes llevaven de la gent que havien matat, trobaren una corretja que sabien que era d’ell. Això esvai qualsevol esperança de que Jaume Canals fos viu. *“La impressió que aquest fet produí a mumare la va afectar molt i mai*

se'n va recuperar. Dos anys després vaig néixer jo i la meua mare ja no em pogué alletar. Va morir l'any següent, el 1939”.

El certificat de defunció d'en Jaume Canals consta: “En la ciudad de Palma de Mallorca, provincia de Baleares a las doce horas del día treinta de agosto de 1936, ante Don Mateo Ramón y Gamundí, Juez municipal accidental y Don Ramiro Sánchez y Crespo, Secretario, se procede a inscribir la defunción de D. Jaime Canals y Payeras, de veinte y tres años, natural de Campanet, provincia de Baleares, hijo de Don Bartolomé Canals Mulet y de Doña Ana Payeras Seguí, domiciliado en Inca, calle de Pelaires, número 1, de profesión maestro de 1ª y de estado soltero, hallado cadáver en la madrugada del día veinte y siete de los corrientes en el puente Es Pontarró de la barriada de la Indioteria, sita en el kilómetro cuatro de la carretera vieja de Buñola; que falleció a consecuencia de **hemorragia interna** según resulta del reconocimiento practicado, y su cadáver recibió sepultura en el Cementerio de Palma.”

Dia 3 de setembre de 1936, el funcionari adscrit al Registre Civil del Districte de la Llotja de Palma va inscriure la defunció de l'inspector de primer ensenyament Fernando Leal. La inscripció es va practicar en virtut d'una carta ordre dirigida pel jutjat de la Catedral. També hi consta que morí de “hemorragia interna”.

La néta de Fernando Leal ens va enviar la transcripció d'una carta que aquest envià des de la presó a la seva dona i que li va arribar a través del bisbe de Palma, que els havia casat uns anys abans:

Miércoles - 27 de agosto

Sra. Dª Catalina Palmer de Leal

Queridísima nena de mi alma:

Voy a morir dentro de poco.

Cuida de nuestros hijos y haz que sean honrados y buenos.

Yo muero honrado. No he hecho mal a nadie, tú lo sabes.

Besa a nuestra madre y tú recibe mi último pensamiento.

Adiós, Nita, adiós*

Fernando

**Nita es el diminutivo de Catalinita.*

Després de la mort de Fernando Leal, la seva dona, Catalina Palmer, fou rebujada pel seu entorn familiar i social de Mallorca. No li quedà més remei que partir cap a Barcelona (que es mantenia republicana) el setembre del 1936, amb els quatre fills, dos nins i dues nines -una d'elles de mesos- i acompanyada de la seva

Les famílies reteren un homenatge a Fernando Leal i a Jaume Canals, al cementeri de Palma

mare. Quan Barcelona caigué en mans de les tropes del General Franco els Leal-Palmer es dirigiren llavors juntament amb altres centenars de milers de republicans a l'exili, primer a França, després Veneçuela.

Han passat més de 70 anys d'aquestes morts injustes. Les famílies han hagut de soportar en silenci durant més de mig segle el sense sentit de perdre uns parents que estimaven. Que no havien fet mal a ningú i que lluitaren per a millorar l'ensenyament a Mallorca. Unes persones assassinades per les seves idees.

El diumenge 29 d'abril de 2007, al cementeri de Palma, es trobaren una nombrosa representació de la família de Jaume Canals amb familiars de Fernando Leal per retre homenatge als seus i també als republicans que descansen a la fossa comuna. També els acompanyaren els representants de L'Associació per a la recuperació de la Memòria Històrica, na Margalida Capellà, en Xavier Margais i na Maria Antònia Oliver, que ornaren l'espai amb un ram de flors amb els colors de la bandera de la República.

Es féu un emotiu minut de silenci en la memòria dels homenatjats i els membres de les dues famílies van poder parlar emocionats dels seus. Van intercanviar adreces, telèfons, etc. van obrir ponts de futur després de més de 70 anys de silenci. ■

Bibliografia:

CAPELLÀ, Llorenç

Diccionari Vermell.

Llorenç Capellà, 1989. Editorial Moll

MARGAIS, Xavier

La Guerra Civil a Bunyola. Amb la por al cos.

Col·lecció La Guerra Civil a Mallorca, poble a poble. Edicions Documenta Balear. 2004

Quaderns de Campanet: La Guerra Civil.

Damià-Ferrà Ponç(Campanet 1987).

Palma a 30 de març de 2007.

Per Libertario Gelabert

Després de 70 anys, a la fi, el meu germà i jo varem poder recuperar el dret a ser anomenats pels nostres vertaders noms. Durant molts anys se'ns van negar, malgrat constessin inscrits al registre civil de Palma. Es varen tatxar i a continuació al mateix certificat deia així:
"Por orden del Ministerio de Justicia, en fecha 19 de Febrero de 1939, por no ser legales se les hace cambiar el nombre"

- Ministerio de Justicia, al 1939?
- Ni de conya!

Després de ser atesos al registre civil i posar els nostres noms, els mateixos que el meu pare i la meua mare volgueren i ens posaren quan naixerem el meu germà i jo, vaig entrar al despatx del jutge per donar-li les gràcies. Però no vaig poder expressar-li tot el que en aquells moments sentia, un nu a la gargamella m'impedia respirar de l'emoció que sentia, sols vaig poder dir: Gràcies.

L'alegria que sentia no era per poder ser anomenats amb els nostres noms, el meu germà i jo sempre fórem pels nostres en Galileo i en Libertario. No, no era per això, sinó perquè els feixistes no havien aconseguit robar-nos mai la nostre identitat i ara ho fèiem constar també oficialment. Sentia una gran satisfacció i volia cridar en totes les meves forces:

- Que vos bombin!, no ho heu aconseguit.

Diuen que ara volem obrir velles ferides, ben al contrari, més bé el que pretenem és començar a curar algunes de les moltes que encara sagnen.

És ben trist que hagin de passar 70 anys per fer una llei per poder recordar i recuperar la història d'un poble

des de el punt de vista dels perdedors, que varen ser vençuts a traïció.

La nostra estimada Roqueta, des del primer dia va caure en mans dels feixistes rebels, aquells que havien perdut a les urnes, així que varen utilitzar les armes a traïció per derrotar a la República i la seva Constitució.

A l'illa res es va poder fer per la defensa dels valors republicans. Alguns varen aconseguir escapar, la majoria però, varen pagar amb la vida per voler preservar els valors de la llibertat i encara es troben a pous i fosses esperant a que els demòcrates sense careta els donin un enterrament digne i els rescatin de l'oblit.

Aquell dematí volia gaudir sol del que acabavem de fer, així que em vaig acomiadar del meu germà i demés família per passejar per la meua ciutat.

M'agrada anar per Palma.

Es seus carrers recorda,

ses vegades que hi vaig passar

sense saber on anava ni on volia arribar.

M'agrada a Palma anar.

Estava tan content que havia de compartir la meua alegria amb els que més vaig estimar. Ma mare, mon pare i el meu germà Toni. Sí, ells també ho havien de saber.

La meua mare i en Toni sabia on descansaven, el meu pare no, ell sempre ens deia que la seva voluntat era no tenir una residència fixa. El pobre durant molts anys la va tenir a la presó i a les comissaries. Es sentia un ciutadà del mon, la seva bandera i els seus colors eren els de la llibertat. D'aquesta manera, anem on anem, sempre estarà en els nostres cors.

Durant molt temps quan en demanaven, havia de contestar:

- El meu pare es a la presó.

Ara puc respondre sempre el mateix:

- Mon pare és aquí, al meu cor.

Vaig seguir caminant i vaig entrar al cementiri per la porta principal. Sols entrar a mà dreta, faltaria més, una torre espectacular on hi enterraren els cossos dels italians que ens va enviar en Mussolini, amb el vist i plau de Pio XII i en nom de déu.

Després si et gires i mires per on has vingut, també a la dreta, una altra torre, aquesta dedicada als aviadors rebels morts en combat. Es miri com es miri, els dos monuments estan a la dreta, i ben a la dreta. Llàstima que la ministra Álvarez no faci passar l'ave per baix, així amb un poc de sort...tal vegada....

Sense aturar-me vaig seguir per on havia vingut. Primer vaig visitar a ma mare, després al meu germà, el meu pare segur que estaria amb ells.

Libertario Gelabert i Mª Antònia Oliver llegint la carta a l'homenatge al Castell de Bellver.

Vaig sortir per la porta que dóna a la Riera i vaig passar pel mur on hi ha una tímida placa dedicada a les víctimes. La meua tristesa es la mateixa cada vegada que la veig. No són morts en combat, no són sols víctimes, són assassinats. Les víctimes foren la cultura, la dignitat, el respecte i la llibertat de l'individu.

Devora la freda paret, o mur de la vergonya, el meu cor podia sentir, escoltar a tots aquells que vessaren la seva sang a la terra. Les bales incrustades a la paret després de que aquestes haguessin entravessat els cors sempre nets d'aquells homes. Tal vegada una utopia que cada un s'imaginava a la seva manera, però tots sabien que sols arribarien a ella amb justícia, llibertat, respecte i cultura. Llàstima que els rebels no creguessin en aquets valors.

Segur que els seus darrers pensaments foren per els seus essers estimats, els seus fills, esposes, mares, germans.... Després en el seu darrer sospir, un Visca la República!

Des de el més profund respecte vull recordar aquell 24 de febrer de 1937. Aquell dia a les 6'30 del matí, a la paret exterior del cementiri de Palma, fou assassinat Emili Darder Cànoves, el darrer batle republicà de la Ciutat de Mallorca.

També segur que els seus últims pensaments foren per la seva companya i per la seva filla Emilia, i es ben possible que el seu darrer sospir fos un Visca la República!

Pot ser, que com jo, aquesta nina fes la mateixa pregunta a la seva mare:

- Què ha fet el meu pare perquè el matí?
- Què va fer el teu pare Emilia?

Doncs, entre altres moltes coses, va dotar de guarderies a totes les barriades de Palma, de col·legis públics per tots els al·lots i al·lotes, al Coll d'en Rebassa, a l'avinguda Alexandre Rosselló, a Sa Feixina, a Son Espanyol.

En aquest darrer, vaig tindre la sort d'anar-hi uns anys, els primers amb molta satisfacció, els restants foren un mal son. La seva directora, Donya Maria, fou qui el va inaugurar, però va ser substituïda ben aviat per un tirà, en Miquel Deyà. Després els professors, els menjadors varen ser tancats. D'un dia per l'altre es va prohibir parlar en mallorquí i fins i tot et castigaven si escrivies amb la ma esquerra. Això sí, les aules es van omplir de Sants Crists amb els lladres crucificats un a cada part.

Donya Maria no es va poder despedir dels seus alumnes que tant l'estimàvem, però tots sabíem el motiu, així que sempre la varem tenir als nostres cors.

Molta gent va patir per treballar i defensar els valors d'igualtat, justícia i llibertat, per això avui vull reivindicar la seva memòria i ho vull fer retent homenatge al fill il·lustre de Palma, Emili Darder Canoves, el darrer batle republicà de Ciutat de Mallorca, el darrer batle republicà de la meua ciutat. ■

L'AMAGATALL.

Novel·la homenatge als republicans perseguits pel feixisme (la literatura catalana contemporània i la recuperació de la memòria històrica).

Per Miquel López Crespí, *escriptor*

L'origen primigeni de la novel·la L'Amagatall parteix en el fons de la idea, moltes vegades ajornada, de retre un particular homenatge a la generació de republicans mallorquins -i igualment als estrangers- que volgueren modificar, amb l'adveniment de la República, les injustes i caciquils estructures econòmiques i culturals de Mallorca i de l'Estat. Aquesta obra, guardonada l'any 1999 amb el III Premi de Novel·la "Miquel Àngel Riera" i publicada en el mes d'abril del mateix any en la prestigiosa col·lecció "Tià de Sa Real" que dirigeix el professor i escriptor Pere Rosselló Bover, està basada en aquest mig segle (l'autor de la novel·la ja té més de cinquanta anys!) de relacions estretes amb lluitadors antifeixistes d'aquella època. En algun capítol ja he parlat de la decisiva influència que en la meua formació cultural -democràtica, revolucionària, humana- tengueren el pare, combatent anarcosindicalista, i l'oncle José, cap del Servei de Transmissions de la XXII Brigada de l'Exèrcit Popular. En aquesta inicial relació íntima, la més influent segurament- hauriem d'afegir la relació -a sa Pobla- amb personatges -grans personatges, excel·lents persones- que patiren en carn pròpia la terrible repressió de les autoritats feixistes. Parl ara mateix d'homes com Pau Canyelles (en "Pau Comas"), amagat durant anys en el sostre de casa seva, en el carrer Gran (ben a prop d'on viu el meu amic de la infantesa Sebastià Bennàssar 'Pelí'). I, sens dubte, m'influï poderosament aquest fet de conèixer a fons la història de Pau Canyelles i de la seva esposa, Rosa Vallespir Serra (de la casa dels quals sortí el pare per a casar-se amb la meua mare, Francesca Crespí "Verdera").

El pare i l'oncle ja m'havien narrat -o es contaven entre ells i jo escoltava, d'infant, al costat de la foganya, a sa Pobla- nombroses històries de republicans amagats a la península: homes emparedats en vida, trets a culatades si els trobaven els falangistes, morts sense contemplació enmig del carrer, davant l'esposa i els fills, sense cap mena de pietat. Ho comentaven

amb en Guzmán Rodríguez Fernández (que formava part d'aquella munió d'excel·lents presoners bascs que tant ajudaren a sa Pobra al final de la guerra, aplicant els seus coneixements mecànics a la fabricació dels famosos motors d'extracció d'aigua poblers). Als deu o dotze anys, ja havia escoltat nombroses històries de gent represaliada, de republicans amagats. Quan, amb el temps, coneixent aquella heroica generació d'antifeixistes mallorquins i peninsulars, vaig anar aprofundint en la qüestió, més em seduïa la possibilitat de fer-ne una novel·la. Les històries de les persecucions dels republicans ha estat magistralment detallada en el famós Diccionari vermell escrit per l'amic Llorenç Capellà (que també coordinà, des de les pàgines del diari *Baleares*, aquell recordatori dels fets més sagnants de la destrucció de Mallorca per part de falangistes, clergat i intel·lectuals del tipus dels germans Villalonga (Miguel i Lorenzo). Anys més endavant, militant tant a l'OEC com en el PSM, en parlava hores i hores amb aquests heroics supervivents de la desfeta. Homes i dones de més de seixanta anys (parl de finals dels anys seixanta i començaments dels setanta) que, malgrat les persecucions sofertes per part dels botxins de l'antiesquerranisme nazifeixista, conservaven -dècades i dècades després dels fets que m'explicaven!- el mateix esperit de lluita i resistència de la seva joventut, quan, afiliats a Esquerra Republicana de Catalunya, el PCE, el PSOE, la UGT, CNT o el POUM, combatien per a portar (des de les revistes, des dels Ateneus) idees de justícia i llibertat a les classes populars. Sectors mantinguts -a força de sermons clericals, brutals ritmes d'exploració, fam i misèria de tot tipus- en una situació propèra a l'extinció física i espiritual.

La novel·la de la qual parlo, *L'Amagatall*, neix d'aquesta il·lusió per deixar constància escrita d'un món (sentimental, cultural, polític) exterminat a matadegolla per la reacció illenca, espanyola i internacional (cal recordar la intervenció alemanya i italiana a les Illes, perfectament estudiada per l'historiador Josep Massot i Muntaner en nombrosos treballs) que, sense cap escrúpol, emprà, durant molts d'anys, els escamots d'execució, la sang del nostre poble per a anar bastint les "excel·lents" creacions "culturals" dels vencedors. Repressió i torrentades de sang mallorquina que, per a més d'un d'aquests intel·lectuals sense consciència -tipus Villalonga o Joan Estelrich, per exemple-, varen ser el fonament de llurs obres.

En Josep Muntaner i Cerdà, pobler d'origen pollencí, ha deixat constància d'aquestes provatures infructuoses d'escapar de les persecucions de l'antiesquerranisme feixista mallorquí i espanyol en el seu magnífic llibret de memòries *No eren blaves ni verdes les muntanyes* (Ciutat, Impremta Politècnica,

1988). Militant anarcosindicalista, lector de Victor Hugo i Émile Zola, explica molt bé el fracàs -inicial- de l'aixecament feixista a Pollença: "He de fer constar que les quaranta-vuit hores que fórem els amos absoluts del poble no vàrem matar ni detenir, ni ofendre cap veí que creguéssim de l'altre bàndol" (pàg. 24). I, pel que fa als "grans dipòsits d'armes" que tenien els revolucionaris pollencins (falsificació que serví als feixistes per a portar molts treballadors al paredó, així com als severos tribunals militars de l'època cent quaranta-sis republicans pollencins i peninsulars), en Josep Muntaner fa constar (pàgs. 24-25): N'hi ha molts que recorden el dipòsit d'armes i municions de què disposàvem: un caramull de pedres, algunes botelles incendiàries o inflamables, un parell d'escopetes de perdigons, així com també diverses pistoles, la majoria espanyolades...".

Josep Muntaner, aquest republicà pobler de tendència llibertària, es va haver d'amagar, en companyia del seu amic Martí Vicens (Bonjesús) per les muntanyes, fugit ja, el mateix dia de l'entrada de l'exèrcit a Pollença, de la segura mort que li desitjaven els feixistes antiesquerrans pollencins. Malgrat no estigués amagat dins un enfony com el protagonista de *L'Amagatall*, o per coves i muntanyes (el santamari Jaume Tries hi romangué tretze anys, per enfons muntanyencs, fugint dels botxins de la dreta antirepublicana), també patí enormes sofriments pels entreforcs de les serralades de les contrades que coneixia (Puig Gros de Ternelles, possessió de Llinars, La Coma d'En Xeixa, pinar de Can Sales, carretera vella de Lluc, Fartàritx, puig de Tomir...). Subsistí a base de figues, caragols torrats (que feien mal de panxa i provocaven unes diarrees terribles)... Sort d'algun pagès, que, jugant-se la vida, oferia als perseguits un plat de sopes amb col, alguna sobrassada, un poc de pa amb formatge... Finalment -segons explica Josep Muntaner- no li quedà més remei (a ell i al company de dèries llibertàries, Marí Vicens) de provar d'arribar fins a sa Pobra, on l'autor de les memòries que comentam tenia una germana.

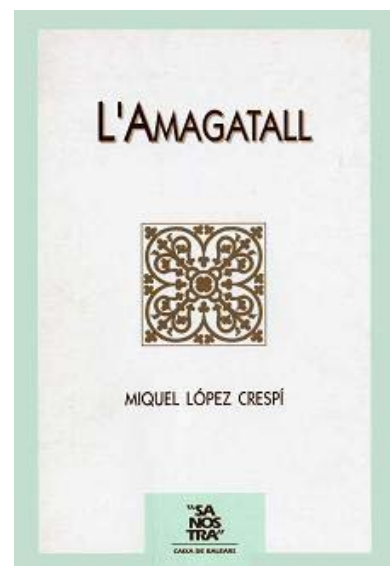
Som en el mes d'agost de 1936. La sang va a lloure pels camins de Mallorca. Els botxins de la dreta clerical i militarista, àvids de sang comunista o simplement republicana, cerquen a la desesperada cossos per a l'escorxador. Josep Muntaner explica la tragèdia que va ser anar esquivant -des del Tomir fins a poder entrar d'amagat a sa Pobra- aquests escamots de caçadors de sang humana: la bèstia antiesquerrana nazifeixista. El protagonista de *No eren blaves ni verdes les muntanyes* conta com s'apropa a sa Pobra des de les cases de la possessió de Son Cladera "a una distància d'uns sis o set-cents metres del creuer de la carretera Alcúdia-Palma i Pollença-sa Pobra". En aquells

moments ja saben que han començat les execucions en massa per tots els indrets de l'illa. S'han d'amagar. Cercar un amagatall (L'Amagatall que descriu la novel·la guardonada amb el Premi "Miquel Àngel Riera"). Els és necessari burlar els escamots d'extermini abans que sigui tard. Els poden detenir en qualsevol moment i, després de cruels tortures (obrir-los la panxa, cremar-los de viu en viu, matar-los a cops abans de pegar-los el tret de gràcia...), matar-los sense misericòrdia. Llavors, en aquell estiu de 1936 que recordam, tot llegint el llibre de memòries de Muntaner i Socies, veiem els perseguits, esgotats, morts de fam, sense poder moure's pels dies de caminar pel rocam, entre matolls, amb barba de dies, sentint els trets de les execucions des dels provisionals amagatalls de les muntanyes. Imatges d'una brillantor literària molt més reeixides que tanta fullaraca a què ens tenen acostumats els "exquisits", els grafòmans del no-res. Explica Josep Muntaner: "Vàrem estar a l'aguait, esperant l'horabaixa entrada de fosca, hora en què els treballadors del camp, ja de retorn de la feina, conflueixen a aquell punt, formant-se una llarga filera de carros i de gent a peu. En Bonjesús amb un sac buit damunt l'esquena i jo amb un capell de palmes i en cos de camisa, mesclats amb aquella caravana, ens confongueren, darrera un carro, talment dos jornalers. Ja prop de sa Pobla, havent passat el cementiri, vàrem voltar a la dreta, seguint el camí dels Traginers, i entràrem al poble pel carrer del costat de l'Escola Graduada. Davant aquest edifici hi havia un grup de joves falangistes que em coneixien prou, però com que ja era de nit i degut al meu capell no em repararen".

Un altre possible protagonista de la novel·la L'Amagatall podria haver estat Jaume Tries "Norat" (entrevistat per Mateu Morro en "Memòria civil" del diari Balears el 2 de novembre de 1986). Nascut el 1916, membre des de ben jove de l'UGT, fundà les Jovenuts Socialistes Unificades i anys més endavant col·laborà políticament amb el seu pare, Honorat Tries, que militava en una cèl·lula comunista de Santa Maria del Camí. Evidentment aquesta dedicació a la militància obrera significava sentència de mort per part de la dreta antiesquerrana santamariera. I així va passar: just proclamat l'estat de guerra, amb els feixistes enmig del carrer a la caça de "rojos y masones", comença la cremada dels locals de l'esquerra i es donen les primeres detencions i assassinats. Quan Mateu Morro li demana, en l'entrevista abans esmentada, com saberen que havia esclatat la guerra, el nostre protagonista contesta: "Eren les festes de Santa Margalida, per això el dilluns dia 20 era festa a Santa Maria. Sentíem les notícies de la ràdio al cafè de Can Mort, i varen venir tres oficials d'Alcalà. Pegaren gra-

pada a l'altaveu i el feren volar per allà i, pistola en mà, parlaren amb el batle. Després anaren al local de l'agrupació socialista i tot el que hi havia ho tiraren per les finestres enmig del carrer i allà ho feren cremar". Amagats -pare i fill- per les muntanyes, amb els escamots dels dretans antisocialistes que els volien matar, Jaume i Honorat Tries ("Norats"), troben emperò l'ajut d'algunes persones amigues que, jugant-se la vida -ajudar un esquerrà perseguit era pena de mort-, els envien una mica de menjar i roba. Com explica Jaume Tries: "Pensàvem que [la sublevació feixista contra la República] seria cosa de tres o quatre dies o d'una setmana. Però desgraciadament la cosa no va anar com pensàvem i hi vàrem estar [amagats] tretze anys. Trobàrem persones que ens ajudaren, gent de Santa Maria, de Bunyola i fins i tot de Ciutat, que ens procuraven roba, menjar i informació, que era el que més falta ens feia per aguantar la batalla. Un matrimoni valencià de Ciutat ens enviava menjar i roba... Hi havia gent que ens deia: 'vos deixarem això a tal banda i vosaltres hi anau i vos ho enduís com si ho robàssiu', altres ens deien que no ens podien donar res, però que anàssim a ca seva i que ens enduguéssim gallines o el que fos".

Com deia al començament d'aquest nou capítol, és l'exemple d'aquests mallorquins i espanyols anti-feixistes, d'aquests republicans dels anys trenta (Pau Canyelles, Jaume i Honorat Tries, Jaume Serra Cardell o els carrabiners de sa Pobla afusellats pels militars, la resistència política i cultural del meu pare, l'exalferes de Sanitat de la República Paulino López o dels oncles José i Juan López, i tants i tants d'altres homes i dones de la nostra terra que tot ho donaren per la llibertat dels mallorquins, de totes les nacions de l'Estat), fou l'exemple d'aquests homes i dones, deia, el que contribuï a anar creant dins la meva consciència la necessitat de retre aquest homenatge a aquella heroica generació d'antifeixistes. D'aquí, de l'experiència directa amb els millors homes i dones que ha donat la història de les Illes, sorgeix, aquests darrers anys -a començaments dels noranta- la idea inicial que, treballada a poc a poc, donarà lloc a L'Amagatall. ■

Portada del llibre de Miquel López Crespi

Poema que ens ha fet arribar Amparo

L'angoixa d'una mare

*Ai, fill meu! A on ets que no sé de tu?
Vas haver de fugir perquè et buscaven,
marxant per terres desconegudes
estrenaves el teu primer vol,
per fugir dels teus deixant enrere
tot el que més estimaves.
Eres una criatura encara,
vint i dos anys, començava la vida
per tu, a l'hora també s'acabava
i el meu cor de mare es trencava.
Com tantes altres mares
buscant i no trobant als seus de la seva ànima.
Fill meu del meu cor, a on ets?
Un dia van rebre una carta que els deia:
"estimada família, per mi no patiu,
estic bé cuideu a la mare".
Eren cinc germans, en quedaven quatre.
Però aviat un d'ells, el gran,
casat i amb una criatura de sis mesos,
cauria presoner per ser republicà,
defensava uns ideals, no era un delinqüent
i això poc importava per aquella gent,
la fal·lera d'ells era la tortura, l'afusellament.
Dones torturades, criatures que mataven
per ser fills de rojos, eren gent malvada!
Un dia a casa es trobava l'avia,
absent, mirada llunyana,
les galtes mullades del plor d'una mare
que buscava sempre al fill que faltava.
Quant li deia: "avia, diguem, que et passa?"
La seva resposta, un profund sospir que li
sortia de l'ànima,
tan sols murmurava:
"El meu fill es mort, m'ho diu el meu cor
i el cor no m'enganya".
Així va passar els temps, els anys
i la vida de l'avia fins que va morir,
quant agonitzava preguntava pel fill
que encara no arribava,
esperava sempre, sempre l'esperava
i amb aquesta angoixa va perdre la vida,
la mare plorava xiuxiuejant baixet
"Ai, fill meu! A on ets que no et veig?
La vida s'acaba, ja no puc buscar-te".
I amb aquestes paraules, va marxar
per sempre la mare angoixada.*

Mis antepasados y otros recuerdos...

Recientemente acabo de aceptar, (con compromiso de continuidad) la invitación de mis compañeros/as de **"MEMORIA HISTÓRICA DE MALLORCA"** a los que me siento vinculado, aun no siendo natural de la "roqueta", porque juntos estamos "re-memorando" el trágico final que sufrieron nuestros familiares a causa del "capricho" unido a otros bajos intereses, de unos "desalmados" que, con la excusa de recuperar antiguos valores patrios, perdidos tras unas elecciones democráticas, quisieron, a toda costa, volver a sus fueros anteriores y, aliándose con la parte más poderosa de la Iglesia, la Jerarquía, se convirtieron (como otras veces ya habían practicado), en los "salvapatrias" de la España católica, "bautizando" su criminal revuelta como "Santa Cruzada de Liberación Nacional".

Pero yo no deseo comenzar por ese punto, sino, retrocediendo en la noche de los tiempos, al recuerdo de mis antepasados que dejaron la semilla de sus genes, cuyo resultante final, después de innumerables acontecimientos, hechos y costumbres, nos transmitieron, queramos o no, gran parte de lo que hoy día forma nuestro ser como personas.

Continuará...

Por Juan Hernández

VOLEM SER TOTES LES QUE HEM DE SER...

totes les persones que creiem en els principis de Justícia, Veritat i Dignitat. Per això, apreciat company et volem convidar a fer un nou soci. Si coneixes algú que pugui estar interessat en unir-se a l'Associació per a la Recuperació de la Memòria Històrica de Mallorca.

Pots trobar el full de soci a: www.memoriadelesilles.org
i enviar-lo emplenat a l'adreça memoriademallorca@ono.com
També pots cridar al telèfon **625 45 45 00**